

Kulturvärden vid sjöar och vattendrag i Skåne

Krutmöllan vid Kävlingeån. Foto: Daniel Melchert.

www.m.lst.se

Natur och kulturmiljö
Daniel Melchert & Paul Hansson

LÄNSSTYRELSEN
I SKÅNE LÄN

Titel: Kulturvärden vid sjöar och vattendrag i Skåne

Utgiven av: Länsstyrelsen i Skåne Län

Författare: Daniel Melchert & Paul Hansson

Beställningsadress: Länsstyrelsen i Skåne Län
Miljöenheten
205 15 MALMÖ
Tfn: 040-25 20 00
lansstyrelsen@m.lst.se

Copyright: Innehållet i denna rapport får gärna citeras eller refereras med uppgivande av källa.

Upplaga: 150 ex.

ISBN: 91-85363-20-0

Tryckt: Länsstyrelsen i Skåne län

Omslagsbild: Krutmöllan vid Kävlingeån. Foto: Daniel Melchert

Förord

Länsstyrelsen är regeringens företrädare för statlig verksamhet i Skåne län och har till uppgift att göra regeringspolitiken tydlig i länet. En viktig del i detta arbete är att realisera de 15 nationella miljö kvalitetsmålen och bland dessa mål finns bl. a. målet ”Levande sjöar och vattendrag”. Målsättningen med detta mål är att bevara ekologiskt hållbara och variationsrika miljöer i våra sjöar och vattendrag. Detta innebär bland annat bibehållen biologisk mångfald samt bevarande av kulturmiljö värden.

Denna rapport handlar om kulturvärden vid sjöar och vattendrag i Skåne. Författarna beskriver bl. a. broar, kvarnar och industrianläggningar som berättar om utvecklingen i samhället och om hur Skåne såg ut förr i tiden. Kultur- och naturvärden är ofta knutna till sjöar och vattendrag och det är således viktigt att ta ett helhetsgrepp om frågan. Rapporten beskriver därför en modell för hur handläggare och andra intresserade kan uppmärksamma kulturvärden vid sjöar och vattendrag och se till att de beaktas. Dessutom ger rapporten konkreta exempel på kulturvärden som kan komma att stå i konflikt med andra intressen och förslag ges på hur dessa intressekonflikter skulle kunna lösas.

Studien har utförts år 2002 av Daniel Melchert vid Länsstyrelsen i Skåne län och Paul Hansson vid Regionmuseet Kristianstad. Projektet har finansierats genom arbetet med att ta fram underlag för miljö kvalitetsmålet ”Levande sjöar och vattendrag” hos Länsstyrelsen i Skåne län. Rapportens innehåll återspeglar författarnas uppfattning och innebär inte något ställningstagande från Länsstyrelsen.

Malmö oktober 2004

Samuel Hylander
Miljö enheten

Innehållsförteckning

Sammanfattning	7
Temat	10
Fallstudie Ringsjön	12
Historik.....	13
Fallstudie Rönne å	14
Historik.....	15
Tematisk fallstudie.....	17
Konflikt och samverkan.....	29
Skyddet för kulturvärdena.....	30
Källor och litteratur	33

Sammanfattning

Den kulturhistoriska aspekten beaktas brisfälligt eller inte alls vid ändringar längs sjöar och vattendrag. De viktigaste skälen till detta är:

Handläggare har ett föråldrat kulturarvsbegrepp där man med kulturmiljö enbart innefattar fornlämningar och möjligen någon stenvalvsbro eller äldre kvarn(rest).

Kunskapsunderlaget om övriga kulturmiljöer, exempelvis rekreationsanläggningar och industrier, finns inte eller är helt inaktuellt.

Det fåtal kulturmiljöer som pekats ut som riksintresse har inte säkerställts.

Naturvård, kulturmiljövård och övriga parter samverkar inte.

I denna rapport har vi tagit fram tio teman som kan belysa kulturmiljön längs sjöar och vattendrag i ett lite bredare perspektiv. Dessa har provats i två fallstudier, Rönne å och Ringsjön. Enkla kartstudier längs Rönne å och Ringsjön har lyft fram ett 60-tal miljöer och ett antal enskilda objekt (ofta järnvägsbroar) som därefter inventerats och fotograferats i fält. På så sätt har kulturmiljöerna kunnat följas över tid och exemplifieras med foton.

Detta har gett följande resultat:

Med tillvägagångssättet i rapporten har en enkel och förhoppningsvis inspirerande modell tagits fram så att handläggare och andra intresserade kan uppmärksamma kulturvärden och se till att de beaktas.

Skyddet av fallstudiens anläggningar och miljöer är dåligt. Det inskränker sig egentligen till några få byggnadsminnen. Skyddet måste också utökas till hela miljöer med tydliga samband och inte stanna vid specifika objekt. Många anläggningar är omistliga i sitt sammanhang utan att de är synnerligen märkliga enligt lagen om kulturminnen.

Kunskapen om de anläggningar och miljöer som finns med i fallstudien är dålig. Kunskapsläget inskränker sig till ett fåtal och delvis inkompleta kategoriinventeringar gjorda på 1970-talet.

Det finns en del incitament till konfliktsituationer mellan särintressen men också goda möjligheter till samordning och samverkan mellan kulturmiljövården, naturvården, ägare, brukare och kommuner, så att helheten i miljöerna kan tas om hand.

Kulturmiljöer vid sjöar och vattendrag kan vara svåra att avgränsa och inte alltid lätta att samla i grupper eller teman. Vid sjöar dominerar fiske och fritidsanläggningar. Vid vattendragen är de tydligaste anläggningarna de som på ett eller annat sätt nyttjar vattnet/vattenkraften i processen. Detta är anläggningar som inte går att tänka utan vatten. Svårare är det att klargöra kyrkor, gods, byar och samhällen, det vill säga bosättningsmönster, i förhållande till sjöar och vattendrag.

Inledning

Föreliggande utredning har utförts av Regionmuseet Kristianstad/landsantikvarien i Skåne på uppdrag av länsstyrelsen i Skåne län. Utredningen är en del av miljömålsarbetet i länet och behandlar kulturvärden längs sjöar och vattendrag.

Syfte. Utredningen syftar till att kulturvärden skall beaktas bättre än hittills. Det finns många orsaker till att kulturvärden förbises men den viktigaste torde vara att de samlade kulturvärdena är dåligt kända, man vet helt enkelt inte vad det är eller kan vara. Utredningens huvudsyfte har därför varit att genom en fallstudie av en sjö och ett vattendrag visa hur kulturmiljön växt fram och vilka konkreta kulturvärden som finns idag. Tidigare har kulturvärden förståtts som fornlämningar och möjligen någon bro och kvarn. Äng- och hagmarker har setts som naturvärden och tagits om hand av naturvården. I denna utredning har tonvikten därför lagts på byggnader, anläggningar och bebyggelsemiljöer.

Metod och avgränsning. Utredningen omfattar en generell beskrivning av bebyggelse lokaliserad vid sjöar och vattendrag utifrån ett antal olika teman, ett slags typologi över nyttjandet och sammanhangen, dels en fallstudie från Ringsjön och Rönne å. Denna presenteras historiskt-topografiskt med text och tabeller utifrån litteratur-, kart- och fältstudier och som en inventeringsrapport med text och foto baserad på de generella teman som behandlas nedan. Avslutningsvis kommenteras tänkbara konflikter och samverkan i framtida bevarande- och brukandesituationer för de anläggningar och miljöer som redovisats i fallstudien.

Målgrupp. Den tänkbara målgruppen är handläggare som hanterar sjöar och vattendrag på kommunal och regional nivå, konsulter samt intresseföreningar och större fastighetsägare. Med hjälp av de teman som föreslås, den enkla kartmetodikerna och det konkreta sätt på vilket kulturvärden exemplifieras i rapporten bör det vara möjligt för dessa att själva uppmärksamma kulturvärden och se till att de beaktas.

Teman

Sjöar och vattendrag har människan nyttjat i alla tider; som transportled och som kraftkälla, för fiske och för översilning, men de har också utgjort hinder och gränser. Olika aktiviteter har gett upphov till en mängd olika anläggningar på ett eller annat vis relaterade till sjöarna och ännu tydligare till vattendragen. Dessa anläggningar kan delas upp på olika teman:

- kraft och reglering
- broar
- översilning
- industri
- gods och gårdar
- byar och städer
- kyrkor
- rekreation och fritid
- vattentäkt och rening
- fiske och sjöfart

Kraft och reglering: Vattenkraften har sedan medeltiden utnyttjats som kraftkälla, inte minst för kvarndrift (se industri). Här avses dock ren kraftproduktion, d.v.s. utvinnande av elkraft. Denna typ av kraftutvinning har pågått i cirka 100 år. I Skåne, som saknar riktigt stora vattendrag, har vattenkraftverken aldrig varit många och dessutom med en ganska ringa produktion. Många kvarnar har haft små generatorer kopplade till turbiner och på så vis varit självförsörjande med ”lyse”.

Vattenregleringen är lika gammal som kraftutnyttjandet: ofta har man behövt dämna för att kunna utvinna kraft. Mer påtagligt blev det under 1800-talet med sjösänkningar och större industrianläggningar med behov av vattenmagasin. Särskilt kraftverken har stora reglerings- eller verksdammar.

Broar: Broar har tillkommit där människan haft anledning att mer eller mindre kontinuerligt passera vattendrag och där det varit för djupt för vad. Där vattendragen var allt för breda användes istället färja. Skånes broar är från 1700-talet och framåt. Många befintliga broar har ersatt äldre, eller byggts vid vad- eller färjeställen.

En särskild typ av broar är de som tillkommit för järnvägstrafiken. Dessa är utlagda med mindre hänsyn till topografin än äldre vägbroar, dels beroende på att brobyggandet utvecklats, dels då järnvägarna drogs fram så rakt som möjligt och med så små lutningar som möjligt.

Översilning: Strandängar översilas naturligt när vattenståndet höjs vid vårflood. Sedan mitten av 1800-talet har man även haft anlagda översilningsängar, där dämmen och grävda kanaler ledde in vatten på ängarna som översvämmades och därigenom gödslades. Möjligen förekom ängavattning i Skåne redan på medeltiden, då exempelvis cistercienser kände tekniken från medelhavsområdet. Metoden att översila ängar med kanaler och dämmen upphörde på de flesta ställen i början av 1900-talet.

Industri: Vattendrag har spelat stor roll för etablering och lokalisering av olika industriella anläggningar. Vattnet utnyttjades som kraftkälla, ibland även för processer som rening och kylning. Merparten av Skånes vattendrag är däremot för små för att ha utnyttjats som transportleder i samband med industriell verksamhet. Tidigindustriella anläggningar som utnyttjat vattenkraft är kvarnar och stampar, från 1700-talet tillkommer sågar och under 1800-talet en mängd olika verksamheter. Ursprungligen utnyttjades vattenkraft genom långsamma och lågeffektiva vattenhjul, men från slutet av 1800-talet blev turbindrift allt vanligare. Under senare delen av 1900-talet har nästan alla industriella anläggningar övergått till elkraft och vattendrivna processer är sällsynta.

Gods och gårdar: Det finns ingen generell eller självklar koppling mellan gods/gårdar och sjöar/vattendrag, även om det vid godsetablering måste ha framstått som fördelaktigt att ha tillgång till sjöar eller vattendrag. De gårdar som efter skiftet placerades nära vatten hade ofta inte valt detta själva.

Byar och städer: Skånes medeltida städer är med undantag av Lund, Vä och Tommarp anlagda vid kusten. Sambandet mellan städer och sjöar eller vattendrag framstår inte som påfallande. För bybildningar och fiskelägen har sjöar och vattendrag troligen spelat roll vid lokaliseringen, särskilt verkar detta gälla mindre vattendrag.

Kyrkor: Det finns ingen generell koppling mellan sjöar/vattendrag och kyrkor, men det har troligen varit fördelaktigt att bygga kyrkor nära vattendrag ur försvarssynpunkt och för transport av byggmaterial.

Rekreation och fritid: Fritidsbebyggelse förekommer ofta intill sjöar och i viss mån intill vattendrag, men vanligare är kustnära lokalisering. Ofta handlar det om sportstugor längs en å, mer sällan hela grupper av bebyggelse. Rekreationsanläggningar i form av bad- och campingplatser finner man ofta vid sjöar. Badbryggor, hopptorn och fågeltorn är andra anläggningar man kan finna vid sjöar och mer sällan vid vattendrag.

Vattentäkt och rening: Uttag av vatten avsatte vanligen inga synliga spår i äldre tid, först med industrialiseringen och större uttag byggdes särskilda anläggningar som pumphus, klorstationer, filterdammar och vattentorn. Reningsverken är en modern företeelse. De är ofta lokaliserade intill vattendrag eller sjöar och utnyttjar dessa för utsläpp. På så vis har man sluppit att anlägga kulvertar och långa avloppsrör för bortledning av renat vatten.

Fiske och sjöfart: Insjöfisket är en verksamhet som i Skåne avsatt förhållandevis få spår, någon motsvarighet till kustens hamnar finner man ej. Däremot har åmynningar på sina håll byggts ut med pirar och i viss mån nyttjats som båtplatser. Anläggningar relaterade till fisket är bryggor, båthus, redskapsbodor och garnhängesplatser, ofta förekommer dessa tillsammans. Sjöfarten på skånska sjöar och åar har aldrig varit så omfattande som längre upp i landet. Den båttrafik som fanns konkurrerades ut av järnvägarna kring sekelskiftet 1900 och har lämnat få spår efter sig.

Fallstudie Ringsjön

Ringsjön är Skånes näst största sjö, den totala vattenytan är cirka 40 kvadratkilometer, och ligger mitt i landskapet med den bördiga slätten i söder och väster och en mer skogspräglad bygd i norr och öster. Vattenytan i sjön sänktes med 1,5 meter 1883 för att mer betes- och jordbruksmark skulle utvinnas. Detta gjorde att Ringsjön delades i två olikstora hälften: den mindre och grundare Västra Ringsjön samt den större Östra Ringsjön med den nästan avsnörtpa Sätöftasjön i norr. År 1963 gjordes Ringsjön till vattentäkt för flera tätorter i mellersta och västra Skåne. Vattenuttaget upphörde 1987, men Ringsjön är ännu reservvattentäkt. Folkmängden inom Ringsjöområdet uppgick kring 1990 till 21 000 personer, varav cirka 15 000 i tätorterna Höör, Hörby, Snogeröd, Osbyholm, Ludvigsborg och Sätöfta. Antalet fritidshus i området uppgick till cirka 2 200.

De största tillflödena till Ringsjön är Höörsån, Kvesarumsån, Nunnäsbäcken, Hörbyån och Snogerödsbäcken. Utloppet är Rönne å. Av sjöns totala tillrinningsområde är cirka 39 procent skogsmark och 38 procent åker- och ängsmark, resten utgörs av våtmarker, tätorter etc.

Norra delen av Västra Ringsjön domineras av lövskog och fritidshusbebyggelse, i nordvästra hörnet har Rönne å sitt utlopp. Söder om detta ligger Sjöholmens stationssamhälle och fritidshusbebyggelse. Sträckan mellan Stehag och Gamla Boo är kuperad och omväxlande med både åkermark och skog. Här ges fina utblickar över sjön. Gattet mellan Västra och Östra Ringsjön domineras av Bosjöklöster, som sätter sin prägel på landskapet i form av stora brukningsenheter. Andra aktiviteter som påverkar landskapet är en golfbana, avstyckad från godset, och en samlad småhusbebyggelse.

Längs Östra Ringsjöns södra strand löper banvallen till den sedan 1967 nedlagda järnvägen mellan Eslöv och Hörby. I sydöstra delen ligger Hörby Ringsjöstrand med bad- och campingplats. Här mynnar även Hörbyån efter att ha passerat Osbyholm. Den östra sidan av sjön uppvisar ett varierat landskap med skog, betesmark och åkrar. Här ligger även Fulltofta gods och kyrka. I likhet med norra delen av Västra Ringsjön domineras norra delen av Östra Ringsjön av skog och fritidshusbebyggelse. På höjden norr om sjön ligger Orups sanatorium, numera rehabiliteringsklinik.

Historik

Tabell ett visar hur landskapet förändrats, från det förindustriella, agrara landskapet med mestadels samlad bebyggelse via det tidiga 1900-talets industriellt präglade landskap till dagens avfolkade landsbygd med få och stora brukningsenheter. Kartan 1915 upplyser om hur laga skifte har sprängt byarna. Hemmansklyvning och befolkningsökning har på sina håll lett till en spridd torpbebyggelse. En del byar, som legat under ett gods, har ersatts med stora plattgårdar. Järnvägarna genomkorsar landskapet: i nordväst Södra Stambanan, i öster Höör-Hörby Järnväg och i söder Eslöv-Hörby Järnväg. En annan nymodighet som precis kommit med är sanatoriet i Orup, som stod färdigt ungefär samtidigt med de ekonomiska kartbladen för Malmöhus län.

Vid inventeringen år 2002 har stora förändringar skett: två av tre järnvägar är borta, men i gengäld har vägnätet byggts ut. Särskilt norr om sjön har fritidshusbebyggelse brett ut sig. Svårare att iaktta är hur äldre torp och gårdar blivit fritidshus, samtidigt som en del fritidshus säkert blivit permanentboende. Förändringar i jordbruket i form av mekanisering, minskad kreaturshållning och hur brukningsenheterna har blivit färre och större är också märkbart. Flertalet gårdar, avstyckade eller med utarrenderad mark, finns kvar som bostäder.

Den ganska komprimerade tabellen kan exemplifieras med exempelvis Ringsjöstrand. På kartan 1815 är här lövskogsdungar och sannolikt ganska sumpig mark. Landsvägen till Hörby passerar och här ligger en ensam gård. Marken brukas sannolikt av Osbyholms gods. Hundra år senare går Eslöv-Hörby Järnväg fram mellan landsvägen och Ringsjön. Intill landsvägen ligger flera gårdar med små odlingsenheter ner mot sjön. Dränering och sjösänkning har gjort att marken håller mindre mängd vatten. Vid inventeringen 2002 går europaväg 22 fram söder om den gamla landsvägen. Järnvägen är nedlagd och spåren borta, banvallen har blivit gång- och cykelväg. En bad- och campingplats har anlagts intill sjön och stranden västerut upptas av fritidshus. De småskaliga jordbruken har troligen slagits samman eller så ligger marken i träda.

Tabell 1. Sammanställning av hur markanvändningen har förändrats vid Ringsjön från 1815 till inventeringstillfället 2002.

Lokal	Karta 1815	Karta 1915	Inventering 2002
Sjöholmen	Ängsmark	Järnväg, station, torvindustri	Järnväg, fd station torvindustri
Ormanäs	By, vattenkvarn	Spridda torp och gårdar, vattenkvarn	Fritidshus, reningsverk
Stanstorp	By	Spridda torp och gårdar	Fritidshus
Orup	2 gårdar	2 gårdar, sanatorium	Sjukhus
Sätofta	By	Spridda gårdar, vattenkvarn	Fritidshus
Ludvigsborg	Ludvigsborgs gård, park, Häggenäs by	Järnväg, station, mindre samhälle	Fritidshus, mindre samhälle
Fulltofta	Kyrka, by, större gård	Kyrka, gods, park, järnväg, station	Kyrka, gods, park
Osbyholm	Gods, park, vattenkvarn, såg, by	Gods, park, vattenkvarn, järnväg, station, mindre samhälle	Gods, park, fd vattenkvarn, mindre samhälle
Ringsjöstrand	Lövskog	Järnväg	Bad- och campingplats
Fogdarp	Fogdarps gård	Järnväg, station	Fd station, fritidshus
Klinta	Klinta by	Större gård, stenbrott	Större gård
Gamla Boo	Två gårdar, färjeläge	Vägbro, spridd bebyggelse	Vägbro, spridd bebyggelse
Bosjöklöster	Gods, park, kyrka	Gods, park, kyrka	Gods, park, kyrka

Fallstudie Rönne å

Rönne å har sin början i Västra Ringsjön vid Sjöholmen och rinner ut i Skälderviken norr om Ängelholm. Det är det näst största avrinningsområdet i Skåne med en sammanlagd sjöareal av cirka 23 kvadratkilometer. De största biflödena till Rönne å är Rössjöholmsån, Bäljane å och Pinnån. Rönne å har sänkts och reglerats flera gånger sedan slutet av 1800-talet. Detta innebär att vattendjupet generellt sänkts och att ån har rätats, särskilt i dess nedre och övre lopp. Markanvändningen inom Rönneåns avrinningsområde domineras av skogsbruk, 45 procent, samt åker- och hagmark, 34 procent. Folkmängden inom avrinningsområdet uppgick kring 1990 till cirka 70 000 personer, drygt 50 000 av dessa bor i tätorter med Ängelholm (20 000) och Klippan (8 000) som de största.

Rönne å är vid utloppet från Västra Ringsjön ganska smal och rinner genom ett varierat landskap med betesmarker ner mot ån. Här finns även Rönneholms och Ageröds mosse, varav förstnämnda nyttjas för industriell torvtäkt och sistnämnda delvis som soptipp. Ån passerar därefter Rönneholms gods och ett mer strömt parti följer med ursprungligen fem kvarnar/sågar på en sträcka av cirka en kilometer. Efter Stockamöllan ändrar Rönneåns dalgång karaktär och blir kraftigt markerad med branta dalsidor. Nere i dalen slingrar ån fram över en plan

dalbotten. Ån kantas här av betesmark och skogspartier. Rönne å passerar därefter Riseberga, Ljungbyhed och Klippan med pappersbruket alldeles intill ån. Vid Klippan finns även åns tre kraftverk: Forsmöllan, Klippans pappersbruk och Stackarp. Efter Klippan rinner Rönne å genom ett mer flackt och bördigare landskap helt präglad av jordbruksmark. Innan ån mynnar i Skälderviken slingrar den genom Ängelholm och bildar här ett naturligt grönstråk i staden.

Historik

En tabelluppställning (tabell två) visar att förändringarna längs Rönne å nästan varit större än dem vid Ringsjön, åtminstone från åns nedre lopp. Det förindustriella landskapet präglas av byar, några kvarnar, broar och en mycket sank dalgång där ån slingrar fram. Byarna ligger samlade på höjdryggen ovan ån.

Kartan 1915 (Malmöhus län) och 1935 (Kristianstads län) visar ett delvis annorlunda landskap. 1800-talets jordbruksreformer har lett till att många byar försvunnit då gårdarna flyttats ut. Andra byar finns kvar fast med annat utseende: de utskiftade gårdarna har ersatts av gatuhus, handelsbodas, magasin, olika hantverksrörelser och kanske någon mindre industri. Flera vattendrivna kvarnar har försvunnit, den i Forsmöllan har ersatts av en kraftstation och Stockamöllan har blivit ett litet brukssamhälle. Rönne å korsas av flera järnvägar, som bland annat fört med sig att pråmfarten på ån upphört och att nya samhällen som Klippan, Ljungbyhed och Skälderviken uppstått. I Ljungbyhed finns dessutom en flygflottilj och i Klippan flera olika industrier. Pappersbruket har vuxit ut till ett eget litet brukssamhälle söder om det nya stationssamhället. Ängelholm har vuxit påtagligt, men merparten av staden får ännu plats ”innanför” den slingrande ån. Det är särskilt den nya tidens verksamheter – järnvägsstation, sockerfabrik, tegelbruk och lasarett – som lokaliserats utanför stadskärnan.

2000-talet visar ett landskap besläktat med det som finns på kartbilderna 1915/35, med befolkningsökning och trafikutbyggnad i och kring tätorterna. Särskilt Ängelholm och Klippan har vuxit med nya bostads- och verksamhetsområden. Till skillnad från kartan är boende och verksamheter numera åtskilda i olika områden eller reservat. Andra stora förändringar har också skett: flera av järnvägarna är nedlagda, liksom det mesta av den industri som redovisades på den ekonomiska kartan. Förlusten av järnvägarna kompenseras mer än väl av ett utbyggt vägnät, antingen det är befintliga vägar som rätats och breddats eller helt nya vägar. Det storskaliga jordbruket har blivit ännu större och de före detta bondbyarna har blivit pendlarsamhällen tömda på det mesta av service.

Ett tacksamt exempel från tabellen är Riseberga. Skånska rekognosceringskartan visar att Riseberga redan 1815 var skiftat, endast kyrkan ligger kvar på den medeltida bytomten. Ett sekel senare har ett mindre samhälle med två stärkelsefabriker och skola uppstått vid kyrkan. Bebyggelsen i form av gatuhus och egnahem ligger intill landsvägen. Åkermarken är samlad runt byn och de

utskiftade gårdarna. Vid den större Risebergagården har det anlagts en fiskdamm. I Riseberga år 2002 har expansionen avtagit och stärkelsefabrikerna är nedlagda. De boende är pendlare och serviceärenden får man uträtta i Ljungbyhed eller annorstädes.

Tabell 2. Sammanställning av hur markanvändningen längs Rönne å har förändrats från 1815 till inventeringstillfället 2002.

Lokal	Karta 1815	Karta 1915/35	Inventering 2002
Sjöholmen	Ängsmark	Järnväg, station, torvindustri	Järnväg, fd station, torvindustri
Rönneholm	Gods, park	Gods, park	Gods, skola
Hasslebro	Bro, kvarn, gatuhus	Bro, gatuhus	Bro, fritidshus, egnahem
Brännestad/Bålamöllan	Kvarn, såg	Såg, bro, större gård	Fd såg & kvarn, bro, större gård
Rönnemölla/Stockamöllan	2 kvarnar	Kvarn, träindustri, brukssamhälle	Mek industri, brukssamhälle, fd kvarn
Billigemölla	Damm	Kvarn	Ruin av kvarn
Djupadal	Bro	Bro, kvarn	Bro, fd kvarn
Östra Forestad	2 kvarnar, bro	Bro	Bro
Ruggaröd	Kvarn	Skog	Skog
Riseberga	Större gård, park, bro, kyrka, spridda gårdar	Större gård, park bro, kyrka, samhälle, 2 stärkelsefabriker	Större gård, park, bro, kyrka, samhälle, fd stärkelsefabrik
Spången	Bro	Bro, gästgivargård, egnahem	Bro, gästgivargård, villabebyggelse
Ljungbyhed	Bro, Ljungby by	Flygflottilj, järnväg, stationssamhälle	Fd regemente, tätort
Herrevadskloster	Gods, park	Gods, park	Gods, park
Järbäck	Kvarn, gård	Gård	Gård
Forsmöllan	Kvarn	Kraftstation	Kraftstation
Klippan	Pappersbruk	Pappersbruk, brukssamhälle, järnväg, stationssamhälle	Pappersbruk, brukssamhälle, järnväg, tätort
Tommarp	Större gård, park	Större gård, park	Större gård, park, spridda gårdar och egnahem
Starby	Kyrka, by	Kyrka, by	Kyrka, by
Pråmhuset	Tegelbruk	Tegelbruk, spridda gårdar	Spridda gårdar
Ågård	Större gård	Större gård	Större gård
Ängelholm	Stad	Stad, järnväg, div industri	Stad, järnväg, motorväg
Skälderviken	Kyrkoruin	Kyrkoruin, järnväg, stationssamhälle	Kyrkoruin, järnväg, tätort, småbåtshamn

Tematisk fallstudie

Sjöar och vattendrag har delvis gett upphov till olika typer av verksamheter och miljöer: vid sjöarna finner man främst fritidsbebyggelse och anläggningar för fiske, längs vattendragen finner man särskilt broar samt anläggningar relaterade till kraft, reglering och industri. En del verksamheter och miljöer har åldrats och försvunnit medan andra ökat i omfattning och utbredning. Exempel på det förra är kvarnar, sågar och andra industrier, exempel på det senare är fritidsbebyggelse och rekreationsanläggningar.

Kraft och reglering: Ringsjön regleras med en luckdamm vid Rönneåns utlopp. Vid Bålamölla, Rönneåns och Stockamölla finns fasta regleringsdammar med överfall. Rönneåns största verksdammar finns vid de tre kraftverken söder om Klippan. Det största och äldsta kraftverket är Forsmölla, där en kvarn byggdes om till kraftverk 1913. I likhet med de två övriga kraftverken startades kraftproduktionen vid Forsmölla av Klippans pappersbruk, men samtliga ägs numera av Sydkraft. Forsmölla har en fallhöjd på 8,8 meter och en effekt på 1,2 Megawatt. Den årliga elproduktionen uppgår till 5 Gigawattimmar, vilket ungefär motsvarar elförbrukningen i 250 eluppvärmda villor. Maskinhuset vid Forsmölla är modernt. Vid Forsmölla finns även en äldre möllarebostad bevarad.

Dammanläggning vid Forsmölla.
Foto: Daniel Melchert

Forsmöllans kraftstation.
Foto: Daniel Melchert

Broar: Rönne å korsas av en mängd broar: vägbroar av olika storlek, typ och ålder dominerar, vidare finns flera järnvägsbroar, en gångbro samt i Ängelholm några kombinerade gång- och cykelbroar. Även gattet mellan Västra och Östra Ringsjön korsas av en vägbro. Flertalet vägbroar är från 1900-talet och byggda i betong, en del av dessa är helt moderna, som motorvägsbron öster om Ängelholm, medan andra har ersatt äldre broar. År 1820 fanns minst tolv broar över Rönne å. Flera äldre stenvälsbroar, sannolikt tillkomna under 1700- och 1800-talen, finns kvar. Många av stenvälsbroarna är ombyggda i samband med den ökade biltrafiken under 1900-talet.

Stenvalvsbro i tre spann, körbanan breddad med betong, Klippans pappersbruk.
Foto: Daniel Melchert

Järnvägsbroarna som korsar Rönne å är tillkomna mellan 1859 (Södra Stambanan) och 1904 (Ängelholm-Klippans Järnväg). En del av broarna saknar numera tågtrafik och åtminstone i Ängelholm har en järnvägsbro byggts om till gång- och cykelbro. De trafikerade järnvägsbroarna är ombyggd flera gånger, bland annat har den ursprungligen öppningsbara bron i Skälderviken byggts om till fast, medan flera broar vid nedlagda banor uppvisar en högre grad av ursprunglighet. Särskilt de broar där rälsen kvarligger har ett stort värde.

Fd järnvägsbro över Rönne å i Ängelholm är ett parabelfackverk och uppfört 1904. Foto: Daniel Melchert

Den äldsta järnvägsbron är också den modernaste: stambanans bro vid Sjöholmen med en överbyggnad i betong från 1974. Foto: Daniel Melchert

En udda bro är gångbron över Rönne å vid Riseberga. Bron utgör sannolikt en del av den gamla kyrkvägen till Riseberga kyrka. Den är byggd som spännramsbro i dess första spann och därefter som träbalksbro. Denna typ av bro är ovanlig och är av stort kulturhistoriskt värde miljö- och konstruktionsmässigt.

Gångbro vid Riseberga, sannolikt en del av den gamla kyrkvägen. Foto: Daniel Melchert

Översilning: Anlagda översilningsängar med diken och slussar finns inte längs Rönne å. Ängavattning genom översvämning i samband med vårflod förekommer naturligt varje år.

Industri: Den äldsta industrin längs Rönne å är kvarnrörelse. Särskilt avsnittet mellan Hasslebro och Stockamöllan har tydligen lämpat sig för kvarnverksamhet då det på denna sträcka funnits fyra kvarnar. Längre nedströms har kvarnarna legat glest spridda, om det berodde på att Rönne å här lämpat sig sämre för vattenkvarnar, eller om det handlat om konkurrens från väderkvarnar eller om fiskala förhållanden är osäkert. Kvarnverksamhet har bedrivits längs Rönne å åtminstone sedan senmedeltiden och den sista kvarnen, Rönne Mölla, lades ned så sent som 1996. Kvarnarna drevs av vattenhjul, som från sekelskiftet 1900 successivt ersattes av turbindrif. Vid Rönne å har det även funnits en vattendriven såg, Brännestad ramsåg, som i likhet med kvarnarna drevs av vattenhjul.

Djupadals mölla. Kvarnrörelsen lades ned 1969. Foto: Daniel Melchert

En annan industri med historisk hävd och där lokalisering vid Rönne å framträder tydligt är Klippans pappersbruk. Bruket anlades i slutet av 1500-talet och sedan 1639 har det bedrivits kontinuerlig pappersframställning i Klippan. Rönne å utnyttjades för att driva brukets stampar och från 1800-talet även Sveriges första pappersmaskin. I början av 1890-talet fanns här nio vattenhjul, två turbiner och tio ångmaskiner. I början av 1900-talet gick allt mer av produktionen över till eldrift och pappersbruket var också producent av elkraft genom egna kraftverk vid Forsmöllan och intill bruket. Vattnet i Rönne å har också utnyttjats för blekning och rening. Klippans pappersbruk är alltjämt i drift och består förutom av fabriksområdet av tjänstebostäder, disponentbostad och bruksgård.

Klippans pappersbruk med en forsande Rönne å i förgrunden. Foto: Daniel Melchert

Tjänstebostäder för anställda arbetare, uppförda 1916-20. Foto: Daniel Melchert

I likhet med Klippans pappersbruk uppstod ett litet brukssamhälle kring en industri i Stockamöllan. Det började med kvarnverksamhet redan på 1400-talet, kompletterat med vadmalstamp på 1600-talet. Under 1800-talet utökades kvarnen och stampen med såg och snickeri. Denna verksamhet blev framgångsrik och Stockamöllan expanderade: år 1893 hade man 20 anställda, 25 år senare hade det ökat till 80 anställda. Företaget började bygga arbetarbostäder 1901 och en mycket ambitiöst gestaltad bruksmiljö, delvis ritad av arkitekten Frans Ekelund, tog form. Bebyggelsen har under 1950- och 60-talen kompletteras med egnahem och småhus byggda av HSB. Sedan 1970-talet är såg och snickeri nedlagda och företaget tillverkar numera truckar och lyftvagnar.

Stockamöllans industrimiljö med före detta vadmalstamp och kvarn närmast i bild. Foto: Daniel Melchert

Egnahem uppförda kring 1950 i Stockamöllans brukssamhälle. Foto: Daniel Melchert

Ytterligare industri som finns eller funnits i anslutning till Rönne å är torvbrytning på Ageröds och Rönneholms mossar, på den senare pågår ännu brytning och här finns även torvförädlingsindustri. Mellan torvmossen och fabriksanläggningen går en smalspårig järnväg (decauvillebana) för torvtransporterna. En liknande bana gick parallellt med Rönne å på dess östra sida ut på Ageröds mosse då brytning även bedrevs här.

Skånes första stärkelsefabrik startade i Vinslöv 1882, 50 år senare fanns cirka 50 fabriker, merparten i Kristianstads län. En av dessa fanns i Riseberga. Byggnaden i tegel och med hög skorsten finns kvar, men driften är nedlagd. Anläggningen är uppförd på nära avstånd till Rönne å. Om lokaliseringen är beroende av Rönne å är dock tveksamt.

Kronmulls anläggning på Rönneholms mosse. Foto: Daniel Melchert

Riseberga stärkelsefabrik. Foto: Daniel Melchert

Flera industrianläggningar – sockerfabrik, tegelbruk, garveri och läderfabrik, senare kompletterade/ersatta med ackumulatorfabrik och charkuterifabrik – har funnits i Ängelholm. Samtliga industrier är nedlagda och alla äldre rivna. De före detta industritomterna har mestadels bebyggts med bostäder.

Gods och gårdar: Det område av Skåne som Rönne å passerar hör inte till Skånes godsrikaste, men en del gods och större gårdar berörs. Dessa är Rönneholm, Gustavslund, Risebergagården, Herrevadskloster, Tommarps kungsgård, Ågård och Rebbelberga kungsgård. Vid södra delen av Östra Ringsjön ligger Bosjöklöster, Klinta gård, Osbyholm och Fulltofta och vid Västra Ringsjön Fairyhill. Gemensamt är att de har mark gränsande till Rönne å/Ringsjön. Vattnet har ibland inkorporerats i trädgårdsanläggningarna genom siktlinjer. I vissa fall är mangårdsbyggnaderna placerade så att de har utblick över vattnet. Även om direkta kopplingar mellan godsen samt de större gårdarna och vattnet saknas, eller inte framträder tydligt och omedelbart, har de haft stor påverkan genom kvarn- och såggrättigheter. Så hörde exempelvis Hasslebro mölla, Bålamöllan och Brännestads såg ursprungligen till Rönneholms gods. Sten Bille, innehavaren av Herrevadskloster på 1570-talet, startade papperstillverkningen i Klippan. Godsen/herrgårdarna har också varit drivande i etableringen av andra industriella anläggningar, som Rönneholms tegelbruk och Riseberga stärkelsefabrik. Genom stora markinnehav har de kommit att påverka landskapet.

Herrevadskloster har medeltida anor. "Borgen" är från en ombyggnad 1818.
Foto: Daniel Melchert

Klinta gård anlades som en plattgård under Bosjökloster i mitten av 1800-talet. Foto: Daniel Melchert

Byar och städer: Flera byar har funnits intill Rönne å och i anslutning till Ringsjön. Merparten av dessa finns kvar, många har vuxit till reella tätorter, medan några har försvunnit i samband med 1800-talets jordbruksreformer. Särskilt runt södra delen av Ringsjön och nedre delen av Rönne å har det legat flera byar, vilket avspeglar en rikare jordbruksbygd. Vid nedre loppet av Rönne å finner man även den enda äldre stadsbildningen, Luntertun/Ängelholm, inom behandlat område. För byar har sannolikt vattendrag mindre än Rönne å varit att föredra vid lokalisering, då dessa varit lättare att dämna och därmed nyttja. De flesta byar ligger på något avstånd från vattnet, troligen på grund av att marken varit allt för sank, och för Rönne å tillkommer risken med hög vårflod. Läget vid Ringsjön eller Rönne å har inneburit att man haft rika åker- och ängsmarker, möjliga att både vattna och göda genom översilning, fiske, goda transportmöjligheter och intill Rönne å möjlighet att utvinna kraft. För dagens invånare i Sätofta, Ljungbyhed eller Skälderviken innebär vattnet mest möjligheter till friluftsliv och rekreation eller sjötomter med pittoreska vyer.

Fulltofta skiftades i början av 1800-talet och byn domineras nu av kyrkan och godset. Foto: Daniel Melchert

Nybebyggelse intill Rönne å i centrala Ängelholm. Foto: Daniel Melchert

Kyrkor: Inom undersökt område finns ett fåtal kyrkor uppförda på ett så nära avstånd intill Ringsjön eller Rönne å att det framstår som tydligt i landskapet. I likhet med byarna finner man flertalet i den rika odlingsbygden nordväst om Klippan, längs Rönne åns nedre lopp. Medeltida kyrkor finner man vid Ringsjön – Fulltofta, Bosjökloster och Stehag – medan flera av kyrkorna längs Rönne å är uppförda under 1800-talet.

Starby kyrka är uppförd 1857 och ersatte en medeltida. Tornet är från 1819. Foto: Daniel Melchert

Det handlar inte om nya kyrkoplats, utan om äldre medeltidskyrkor som byggdes till eller ersatts med nya. Undantaget är Källna där man 1872 uppförde en ny kyrka cirka två kilometer norr om den medeltida kyrkan, som revs. Troligen har man haft en mer påtaglig befolkningsökning i socknarna i jordbruksbygden längs Rönne åns nedre lopp än i dem vid Ringsjön, där säkert också godsens i Fulltofta, Osbyholm, Bosjökloster och Rönneholm spelat in.

Rekreation och fritid: Vid Sjöholmen anlades 1917 en så kallad sommarstation med stor öppen veranda vid stambanan. Hit reste man från Malmö och Lund för att bada, sola, promenera och kanske fiska. Fritidshusbebyggelse började uppföras redan under 1920-30-talen runt norra delen av Ringsjön. Storskalig fritidshusbebyggelse är dock från senare datum, särskilt 1950- och 60-talen. En hel del äldre hus, torp och gårdar, har också omvandlats till fritidshus, samtidigt

som en del fritidshus sannolikt omvandlats till permanentboende. Det är främst skogsområdet norr om Ringsjön, vid Ludvigsborg, Sätofta, Stanstorp och Ormanäs, som exploaterats för sammanhängande fritidshusbebyggelse. Grupper av fritidshus och campingplatser finns även på andra ställen vid Ringsjön, exempelvis Ringsjöstrand, Gamla Bo och Sjöholmen. Bryggor och båtplatser finns spridda runt sjön.

Längs Rönne å är fritidshusbebyggelsen inte så påtaglig, enstaka sportstugor finns bland annat vid Hasslebro och Forestad. Däremot utnyttjas Rönne å för kanotpaddling och ån kantas bitvis av strövstigar. En mer samlad rekreativ miljö finns i Ängelholm och Skälderviken. Rönne å bildar ett grönt stråk genom staden och här finns bland annat stadens badhus och en hembygdspark. I Skäldervikens tätort kantas Rönne å av bostadshus, om detta tidigare varit fritidshus som blivit åretruntboende är svårt att avgöra. Här finns också en småbåtshamn och båtuppställningsplats. Rönne å avslutas med två pirar ut i Skälderviken.

Fritidshus, modell äldre och mindre, i skogen vid Ormanäs. Foto: Daniel Melchert

Ängelholms badhus är placerat i grönstråket som bildas av Rönne å. Foto: Daniel Melchert

Till rekreation och fritid kan också räknas hotell och restauranger. Vid Ringsjön finns det inga sådana anläggningar, möjligen något vandrarhem och någon kiosk i anslutning till camping. Längs Rönne å finns åtminstone tre exempel: Stockamöllans gästgivargård, Spångens gästgivargård och Skäldervikens restaurang. I Stockamöllan är det en disponentbostad som blivit gästgivargård. Den är mer intressant som en del av bruksmiljön än som en rekreativ miljö. Spångens gästgivargård anlades i mitten av 1800-talet som en knutpunkt för transportväsendet. Under 1900-talet har betydelsen förskjutits från viktig transportlänk till helgöje. Spångens Gästis blev rikskänt från Edvard Perssons film Kalle på Spången 1939. Ungefär samtida med den filmen är Skäldervikens restaurang. Anläggningen ligger på en höjd med utsikt över Rönne å, Skälderviken och Kullen.

Skåldervikens restaurang, elegant funkis från 1930-talet. Foto: Daniel Melchert

En annan rekreationsanläggning är Orups sanatorium som anlades i skånsk ”alpmiljö” på en höjd norr om Ringsjön. Sanatoriet, som byggdes av Malmö stad och ritades av stadsarkitekten Salomon Sörensen, öppnade i mitten av 1910-talet. Sjukhuskomplexet har kompletterats med paviljongbyggnader, med typiska stora balkonger/verandor för tbc-vården, samt cafeteria och byggnader för den drifttekniska försörjningen. Orup är numera rehabiliteringsanläggning för hela Skåne.

Orups sanatorium, huvudbyggnad från 1910-talet. Foto: Daniel Melchert

Orups sanatorium, cafeteria och minigolfbana från 1950-talet. Foto: Daniel Melchert

Vattentäkt och rening: Reningsverken är förknippade med 1900-talets tätortstillväxt och särskilt de senaste decenniernas miljömedvetande. Tidigare hade avloppsvatten från angränsande kommuner gått rakt ut i Ringsjön och Rönne å. Reningsverken är kulturhistoriskt intressanta genom att de berättar om vår nära historia och om förändrad mentalitet i förhållande till naturen och miljön. Flertalet reningsverk har tillkommit under 1960-, 70- och 80-talen. Vid Ringsjön ligger Ormanäsverket som är Höörs kommunala reningsverk och som anlades 1973-74. Längs Rönne å finns reningsverk exempelvis i Ljungbyhed och Skälderviken. Mellan 1963 och 1987 var Ringsjön vattentäkt för flera kommuner i närområdet. För vattenuttaget byggdes Ringsjöverket söder om Stehag, anläggningen används numera för att ta hand om vatten från Bolmen. En äldre typ av vattentäkter är vattentornen vid Fogdarp och Orup. Tornet vid Fogdarp står intill Ringsjön och användes av ångloken på banan mellan Eslöv och Hörby. Vatten togs från sjön och pumpades upp i tornet varifrån det sedan tankades över till loken. Vattentornet vid Fogdarp är sannolikt samtida med banan, det vill säga från 1897. Orups vattentorn är betydligt större, jämförbart med städernas vattentorn, och byggdes för sanatoriets vattenförsörjning.

I Fogdarp tankades ångloken på sin färd mellan Eslöv och Hörby. Foto: Daniel Melchert

Vattentornet i Orup är som hämtat från ett sagoslott. Foto: Daniel Melchert

Fiske och sjöfart: Yrkesfiske har bedrivits i Ringsjön sedan slutet av 1800-talet, men med föroreningar och algbloomning under senare delen av 1900-talet har fisket påverkats negativt. Trots att Ringsjön är (var?) en av ganska få skånska sjöar med yrkesfiske är det en företeelse som avsatt få synliga spår, till skillnad från kusternas fiskehamnar. För sportfiske finns privata bryggor placerade runt hela sjön.

Bryggor finns även här och var längs Rönne å, mest frekvent i Ängelholm och Skälderviken. Ålkistor har troligen funnits på lämpliga ställen längs ån tidigare, vid inventeringen återfanns sådana endast vid Stockamöllan. Båtplatser och särskilda magasin för uppställning av båtar samt anordningar för sjösättning finns i Ängelholm och i Skälderviken. Dessa båtplatser har troligen utnyttjats för fisket tidigare, men används numera främst för uppställning av fritidsbåtar. Sjöfart med pråmar har bedrivits på Rönne å, åtminstone från Skälderviken och ner till Starby. Till stor del fraktades sockerbetor och andra jordbruksprodukter samt tegel. Några synliga spår av pråmfarten återfanns inte vid inventeringen, men namnet Pråmhuset – en större gård mellan Ängelholm och Starby – säger en del om den trafiken.

Ålkista vid Stockamöllan. Foto: Daniel Melchert

Båtbryggor i Skälderviken. Foto: Daniel Melchert

Konflikt och samverkan

Sjöar och vattendrag är dels naturliga formationer med speciell flora och fauna dels kulturmiljöer som människan under lång tid nyttjat och haft föreställningar om. Denna indelning av verkligheten i natur- och kulturlandskap återfinns ofta i olika program men är bara relevant som en redovisning av arbetsfördelningen mellan natur- och kulturvetenskaper. I allmänhet upplever människor sjöar och vattendrag som odelbara helheter. I upplevelsen ingår öringen, strömstaren och översilningsängen lika väl som möllorna, broarna, de gamla fritidshusen och sägnerna om Näcken. Det är dessa delar som tillsammans ger sjöarna och vattendragen deras mervärde och särskilda attraktionskraft.

Inför planering, exploatering, restaurering eller annan ändring av miljön vid sjöar och vattendrag borde givetvis helheten behandlas men ofta är det så att endast naturaspekten är med. Ofta har man fokuserat på konflikter mellan olika intressen: naturvård mot kulturvård och vice versa, natur- och kulturvård i samverkan eller var för sig mot exploatering. Sällan är det emellertid så att en kompromiss som gynnar helheten skulle vara alltför negativ för någon part. Nedan redovisar vi ett antal mer eller mindre hypotetiska exempel där olika intressen lätt kan komma att stå emot varandra men där man istället borde se *samverkansmöjligheter*.

- Torvindustrin på Rönneholms mosse med naturvärden som sannolikt skulle öka med en avvecklad torvtäkt medan kulturvärdena till stor del är kopplade till den industriella driften. Här är det just den kontinuerliga torvbrytningen och det sätt varmed torven hämtas (smalspårig järnväg) som är av kulturhistoriskt värde. *Fortsatt anpassad drift?*
- Nedläggning av Klippans pappersbruk skulle troligen ses positivt av naturvärden men ställa kulturvärden inför en omfattande vårdproblematik. *Fortsatt anpassad drift?*
- Utbyggnad av Ljungbyhed mot Herrevadskloster skulle kräva exploatering av värdefulla strandängar samtidigt som godsanläggningens tydliga struktur skulle gå förlorad. *Finna ny plats för exploatering i mindre känsligt läge?*
- Omvandling av jordbruksfastigheter till fritidshus. På så vis upphör brukandet av landskapet samtidigt som olika ekonomibyggnader blir obehövliga och bostadshus skall anpassas till nya ägare med en annan livsstil och andra attityder. *Kommunal planering? Bättre jordbruksstöd?*
- Rivning av vandringshinder för fisk. *Miljöanpassade vandringsstrappar?*
- Inom strandskyddat område medges vanligen inte att befintlig bebyggelse får ändra funktion men att den rivs bort ses vanligen som något positivt. *Medge ändrad användning så att byggnaden kan bevaras?*
- Utvidgning av golfbanan vid Bosjökloster. Det skulle förmodligen vara svårt att hävda natur-/kulturvårdens intressen mot exploatering, trots att området är riksintresse för kulturmiljövården. *Samordnad miljökonsekvensbeskrivning?*

Skyddet för kulturvärdena

Strandskyddet. De skyddsbestämmelser som finns är ett generellt strandskydd, det vill säga en 100 meter bred zon på varje sida om vattendragen och runt sjöarna som inte får bebyggas och där befintlig bebyggelse inte får ändras för annan funktion. Strandskyddet kan, om det anses motiverat, utökas till max 300 meter. Strandskyddet gäller inte inom detaljplanelagt område. Strandskyddet skyddar markområden men kan vara negativt för byggnader och anläggningar.

Riksintressen. Inom det inventerade området finns tre riksintressen för kulturminnesvården, i Eslövs kommun är det Ageröd – Bosjökloster – Mölleriket (M37) och i Klippans kommun Herrevadskloster (KL29) samt Klippans pappersbruk (KL30). Detta innebär att kulturvärdena inte får skadas men är inget skydd i sig, säkerställandet skall ske med skyddsinstrumenten i Plan- och

bygglagen, Miljöbalken och Kulturminneslagen. Två av Skånes få bruksmiljöer, Stockamöllan och Klippans pappersbruk, finns vid Rönne å men de riksintressanta kulturvärdena har inte på 15 års tid säkerställts. Hur bruksmiljöerna står sig mot exploatering, rivning eller ombyggnad är således osäkert.

Sjöholmen var kanske den första rekreativmiljön vid Ringsjön. Sjöholmens stationshus är ett av mycket få i hela landet där den speciella sommarverandan bevarats. Det är således en anläggning med mycket stort kulturhistoriskt värde som står och förfaller, varför? Foto: Daniel Melchert

Byggnadsminnen. Det starkaste skyddet för en byggnad är byggnadsminnesförklaring enligt lagen om kulturminnen. Följande objekt vid Ringsjön/Rönne å är upptagna som byggnadsminnen: Bosjöklöster, Herrevadsklöster, F5 Ljungbyhed och Tommarps kungsgård. Ofta gäller skyddet enbart huvudbyggnaden och ett flertal byggnader, som olika ekonomibyggnader och tjänstebostäder omfattas således inte. (Samtliga kyrkor byggda före 1940 och tillhöriga svenska kyrkan omfattas också av lagen om kulturminnen. Kyrkorna är genom lagen skyddade mot ingrepp som skulle minska deras kulturhistoriska värde.)

Kommunal bevarandeplanering. Kommuner med mark gränsande till Ringsjön eller Rönne å är Hörby, Höör, Eslöv, Klippan, Åstorp och Ängelholm. Av dessa har endast Ängelholm ett heltäckande kulturmiljöprogram. Åstorp har stadsarkitekt enbart på halvtid. Det är bara i Ängelholm och Skålderviken som

Ringsjön eller Rönne å kantas av stadsplanelagd bebyggelse. Hur mycket av bebyggelsen som regleras genom detaljplan eller områdesbestämmelser har legat utanför detta projekt men utöver just Ängelholm och Skälderviken är det troligen inte mer än Ljungbyhed. Det är endast i mindre omfattning dessa planer tillgodoser det allmänna intresset för kulturmiljön.

Kunskapsläget/inventeringsbehov. En annan fråga är hur kunskapsläget är gällande de anläggningar och miljöer som finns med i den tematiska fallstudien. Inte så bra, tvingas man konstatera. Broar i Malmöhus län inventerades åren 1976-77 av Landsantikvarien och Riksantikvarieämbetet. En industriminnesinventering av Eslövs kommun gjordes åren 1977-78 av Skånes hembygdsförbund och Riksantikvarieämbetet. Slutligen ”snabbinventerades” vattenkvarnarna år 1981 av Skånes hembygdsförbund. Det är med andra ord drygt 20 år sedan en kunskapsinsamling i form av inventering gjordes sist. Någon inventering som följer en sjö eller ett vattendrag har aldrig gjorts.

Källor och litteratur

Litteratur

- Borg, Henrik, *Rapport Klippans pappersbruk*, Regionmuseet/Landsantikvarien i Skåne 2002.
- Broarna i Malmöhus län*, Riksantikvarieämbetet & Statens Historiska Museer 1977.
- Lewan, Nils & Sjögren, Paul, *Ett Skåne i förändring*, lantmäteriet 1994.
- Melchert, Daniel, *Rapport Brännestads ramsåg*, Regionmuseet/Landsantikvarien i Skåne 2002.
- Ringsjön en sjö i förvandling*, Länsstyrelsen i Malmöhus län 1986.
- Ringsjöns restaurering 1980-1990*, Ringsjökommittén 1991.
- Rönne å kunskapssammanställning och åtgärdsplan*, Ekologgruppen 1995.
- Rönne å vattenkontroll 1999*, Ekologgruppen 2000.
- Skånska vattenkvarnar och vädermöllor*, Skånes Hembygdsförbunds årsbok 1980.

Kartor

- Skånska rekognosceringskartan*, 1815.
- Ekonomiska kartan*, M-län 1915, L-län 1935.
- Ekonomiska kartan*, 1970.

Sjöar och vattendrag är dels naturliga formationer med speciell flora och fauna dels kulturmiljöer som människan under lång tid nyttjat och haft föreställningar om. I allmänhet upplever människor sjöar och vattendrag som odelbara helheter. I upplevelsen ingår öringen, strömstaren och översilningsängen lika väl som möllorna, broarna, de gamla fritidshusen och sägnerna om Näcken. Det är dessa delar som tillsammans ger sjöarna och vattendragen deras mervärde och särskilda attraktionskraft.

Denna rapport belyser kulturvärden vid sjöar och vattendrag i Skåne och kan bland annat användas vid planering, exploatering, restaurering eller annan ändring av miljön vid sjöar och vattendrag. Konkreta exempel ges på kulturvärden som kan komma att stå i konflikt med andra intressen och förslag ges på hur dessa intressekonflikter kan lösas.